

บทที่ 5

บทวิเคราะห์

สาเหตุของการสร้างงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

การทำงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของชาวชนบทอย่างมากโดยเฉพาะชาวชนบทที่มีอาชีพเป็นเกษตรกร เพราะเป็นทั้งเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านที่ทำจากวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นของตัวเอง ชาวบ้านสามารถผลิตขึ้นใช้ได้เอง อำนวยประโยชน์ให้ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านจึงมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชีวิตของชาวบ้านมาจนทุกวันนี้ บางชนิดมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ วิธีทำ และการเลือกใช้วัสดุ แต่ก็เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา

ถ้าพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าศิลปหัตถกรรมเกิดขึ้นตามความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่สำคัญๆ 3 ประการ คือ

1. ความจำเป็นทางด้านกายภาพ ปัจจัย 4 ทำให้ชาวบ้านมีชีวิตรอดตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ถูกคิดประดิษฐ์ขึ้นให้สอดคล้องตามสภาพแวดล้อม ชาวบ้านสามารถผลิตได้เอง สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านเกิดความสะดวกสบาย หัตถกรรมพื้นบ้านมีส่วนร่วมทุกข์ร่วมสุขกับชาวบ้าน ตั้งแต่กิน อยู่หลับนอน จนกระทั่งถึงวันตาย ก็หนีไม่พ้นผลงานหัตถกรรม ศิลปหัตถกรรมเป็นหนึ่งเดียวกับวิถีชีวิตของชุมชน เช่น ภาชนะที่ใส่หุงหาอาหาร จนถึงเครื่องนุ่งห่ม หมอน มุ้ง แม้แต่บ้านเรือนที่อยู่อาศัยก็ยัง เป็นผลงานศิลปหัตถกรรมทั้งสิ้น

2. ความจำเป็นทางสังคม ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของชาวบ้าน ชาวบ้านผู้มีฝีมือในการคิดศิลปหัตถกรรมยอมรับของสังคม ได้รับ

การยกย่องในความสามารถได้รับการนับหน้าถือตา ชาวบ้านมักกล่าวกันว่า สาวใด
ทอผ้าไม่เป็นก็หาสามีไม่ได้ ผู้ชายถ้าสานกระบุงไม่ได้ก็หาภรรยาไม่ได้เหมือนกัน
ดังนั้น ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นเครื่องบ่งชี้ของสถานภาพทางสังคมชาวบ้าน การ
แลกเปลี่ยนศิลปหัตถกรรมของชาวบ้านเวลาไปมาหาสู่กัน ผลงานหัตถกรรมแสดงให้เห็น
ความจริงใจของผู้มาเยี่ยมเยียน ยิ่งถ้าผลงานเหล่านั้นมีความวิจิตรบรรจงสูง ก็
ยิ่งหมายถึงความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นๆ ไป การถ่ายทอดวิธีทำศิลปหัตถกรรมพื้น
บ้านเป็นหน้าที่ของหัวหน้าครอบครัวที่จะต้องถ่ายทอดให้ลูกหลานได้มีฝีมือติดตัวไว้เพื่อ
จะได้ไม่อายุคนอื่น และยังสามารถพึ่งพาตนเองได้ด้วยยามเมื่อเติบโตในภายภาคหน้า

3. ความจำเป็นทางด้านจิตใจและความเชื่อ ผลงานศิลปหัตถกรรมพื้น-
บ้านเกิดจากความเชื่อตามประเพณีและศาสนาในท้องถิ่น ชาวของเครื่องใช้ในพิธี
กรรมต่างๆ ทางศาสนา ส่วนทางปัญหาความคิดสร้างสรรค์ ศิลปหัตถกรรมสามารถ
ตอบสนองในเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี จินตนาการต่างๆ ของชาวบ้านถูกถ่ายทอดสู่ผล
งาน ความศรัทธา ความมานะ อดทน ความละเอียด ประณีตบรรจง ถูกถ่ายทอดสู่
ผลงานหัตถกรรมพื้นบ้าน ผลงานแต่ละชิ้นจะต้องใช้ความพยายาม และเวลาจนหาข้อ
ยุติไม่ได้ แล้วความพึงพอใจของผู้ประดิษฐ์เอง ว่าสามารถแก้ปัญหาเรื่องความ
คิดสร้างสรรค์ได้พอเพียงแล้วหรือยัง บ่งบอกความสามารถ ความสามารถบ่ง
บอกสถานภาพ สถานภาพบ่งบอกความมีอำนาจในสังคม

กระบวนการสร้างงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

กระบวนการตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสำเร็จเป็นผลงานศิลปหัตถกรรมนั้น
ประกอบด้วยขั้นตอนต่างๆ 4 ขั้นตอน คือ

1. แก้ปัญหาเรื่องความจำเป็นพื้นฐาน 3 ประการดังกล่าวมาแล้ว

2. การเลือกสรรวัสดุ และวัสดุติดต่างๆ ที่หาได้ง่ายในห้องถิ่นและเหมาะสมกับการใช้งาน คงทน สวยงาม วัสดุติดนั้นส่วนมากจะหาได้จากธรรมชาติ ไร้จากการปรุงแต่ง หรือสังเคราะห์ใดๆ

3. จินตนาการสร้างรูปแบบ โดยขึ้นอยู่กับธรรมชาติของวัสดุติด ธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ และความงาม ตามรสนิยมของผู้ประดิษฐ์

4. วิธีทำ อันได้แก่ จักสาน แกะสลัก ถักทอ เขียน หรือปั้นแต่ง ตามลักษณะของวัสดุติดและจินตนาการ ความเป็นไปได้ระหว่างจินตนาการ และวิธีทำ จะสอดคล้อง มีความสัมพันธ์กัน เพื่อจะได้ผลงานออกมาตามความตั้งใจ

ขั้นตอนแรกคิดจุดมุ่งหมายเพื่อสนองความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต เพื่อสนองความต้องการในด้านต่างๆ ขั้นตอนถัดมาสืบหาวัสดุติดที่จะใช้ทำตามแหล่งธรรมชาติเท่าที่จะหาได้ และสามารถนำมาสร้างด้วยเครื่องมือเครื่องใช้เท่าที่มีอยู่ตามอรรถภาพของท้องถิ่น พร้อมๆ กับการกำหนดรูปแบบ รูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย ให้เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอย และเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ วัฒนธรรมของท้องถิ่น มีการผลิตที่สืบต่อกันมาจนเป็นประเพณีนิยม และเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นไป

ถัดมาก็จะเป็นกรรมวิธีหรือเทคนิคในการสร้าง จะเป็นการถ่ายทอดการสร้างผลงานมาแต่ในอดีตเป็นสิ่งสำคัญ ถ่ายทอดจากบุคคลสู่บุคคล เช่น พ่อสอนลูก คนแก่สอนคนหนุ่ม เป็นส่วนใหญ่มากกว่าจะเรียนรู้หรือถ่ายทอดกันอย่างเป็นทางการ หรืออย่างมีระบบกฎเกณฑ์ที่ตายตัว กรรมวิธีนั้นๆ จะต้องใช้เวลาในการพัฒนาปรับปรุง เปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆ จนเมื่อได้รูปแบบและกรรมวิธีที่ลงตัวแล้วก็สามารถสนองความต้องการได้อย่างสมบูรณ์ จึงคิดถึงความงดงามทางด้านศิลปะ ทั้งนี้รูปแบบที่สร้างขึ้นในช่วงแรกๆ นั้น จะคำนึงถึงความเหมาะสมและประโยชน์ใช้สอยเป็นหลักสำคัญมากกว่าจะคำนึงถึงความงดงามและความเป็นศิลปะ

การสร้างงานศิลปหัตถกรรมระดับของผลงานจะเกิดจากประสบการณ์ที่สั่งสมมาจนเกิดทักษะและความชัดเจนของผู้ทำ ซึ่งได้ผ่านผลความจำเป็นและความต้องการพื้นฐานในระยะแรกมาแล้วกล่าวได้ว่างานหัตถกรรมเช่นนี้เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทย สิ่งเหล่านี้ต้องใช้เวลาในการสั่งสมหลายชั่วอายุคน ต้องใช้ทักษะขัดเกลาให้เกิดความสมบูรณ์ที่จะมาเป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไทย (วิบูลย์, 2535 : 90-91)

ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมไทย ตั้งประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา มีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม วิถีชีวิตของประชาชนอย่างรุนแรง กระจายความเจริญไปสู่ชนบท มีการสร้างถนน ไฟฟ้า น้ำประปา สร้างกลุ่มความสัมพันธ์ใหม่ๆ เช่น กลุ่มสหกรณ์ ชาวนา การเร่งพัฒนาชุมชนเมืองตามส่วนภูมิภาค เพื่อเป็นศูนย์กลางของระบบเศรษฐกิจ เกิดการขยายทางด้านเศรษฐกิจ ประชาชนมีรายได้สูงขึ้น มีความสะดวกสบายมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ศิลปวัฒนธรรมของภูมิภาคต่างๆ เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

เมื่อพิจารณาสังคมและวัฒนธรรมไทยจากความเป็นมาในอดีตในเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และทางสังคมแล้ว มีลักษณะอ่อนไหวต่อการเปลี่ยนแปลง ประเพณีหลวง หรือวัฒนธรรมหลวง มีอิทธิพลเหนือประเพณีราษฎร์ หรือวัฒนธรรมชาวบ้าน และเป็นสิ่งสำคัญในการจัดความแตกต่างกันในองค์ประกอบต่างๆ ของประเพณีชาวบ้าน การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมักเริ่มที่ประเพณีหลวงก่อน หรือเริ่มจากชนชั้นผู้นำก่อน โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุที่รวดเร็วมาก จนเกิดสภาพที่เรียกว่า ก้าวหน้าและล้าหลังขึ้นในกลุ่มต่างๆ ในสังคมไทย ความก้าวหน้า และล้าหลังในทางวัตถุนี้ มีผลทำให้เกิดลักษณะการแบ่งชั้นกันขึ้น การเปลี่ยนแปลงรวดเร็วและเป็นอยู่เรื่อยๆ ของวัฒนธรรมไทยในระดับประเพณีหลวง

ส่งผลมายังระดับประเพณีราษฎร์ ในท้องถิ่นต่างๆ โดยเหตุนี้ วัฒนธรรมไทยทางด้านวัตถุที่เหลือให้เห็นอยู่สืบเนื่องกันเกิด 100 ปีขึ้นไป เป็นสิ่งที่หาดูได้ยาก

ในปัจจุบันความเจริญทางด้านเทคโนโลยี คมนาคม ชุมชนหมู่บ้านที่ห่างไกล ก็ไม่มีสภาพที่อยู่โดดเดี่ยว อิสระต่อไปแล้ว มีถนนเชื่อมเข้าสู่เมืองในระดับตำบล อำเภอ จังหวัด และในที่สุดสู่เมืองหลวงกรุงเทพมหานคร บรรดาสื่อสารมวลชนก็เป็นเครื่องช่วยสนับสนุนให้แพร่หลายวัฒนธรรมระดับประเพณีหลวงมาผสมผสานกับประเพณีราษฎร์ตามท้องถิ่นต่างๆ ทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งแต่เดิมมีความเป็นอิสระ มีเอกลักษณ์ของตัวเอง เสื่อมสลายไปทั้งสิ้น (ศรีศักร, 2521 : 177)

สาเหตุของการเสื่อมสลายของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

1. การพัฒนาและส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐทำให้ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเปลี่ยนแปลงจากความหมายเดิม คือผลิตเพื่อใช้สอย และตอบสนองในวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม มาเป็นผลิตเป็นสินค้าเพื่อสนองต่อความต้องการของตลาดภายนอก อันได้แก่ พ่อค้าคนกลาง นักท่องเที่ยวต่างถิ่น และคนในสังคมเมือง ทำให้ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านหมดเอกลักษณ์ลงไป และมีการผลิตเป็นจำนวนมาก คุณค่าทางศิลปก็พลอยลดน้อยถอยลงไปอีกด้วย

2. ศิลปหัตถกรรมที่แต่เดิมเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ถูกทดแทนด้วยเครื่องใช้ไม้สอยที่ผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรม ที่มาจากการแสวงหาพัฒนาจากส่วนกลาง ศิลปหัตถกรรมที่เคยทำใช้เองในครัวเรือนก็เลิกทำหรือเลิกใช้ไปเลย ถึงทำก็มีราคาต้นทุนที่แพง ไม่คุ้มกับค่าแรงและเวลา ผู้สินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมไม่ได้

3. คนรุ่นเก่าๆ ที่มีฝีมือในการประดิษฐ์ศิลปหัตถกรรมเริ่มล้มหายตามจากไป พร้อมๆ กันคนรุ่นใหม่ไม่มีค่านิยมที่จะคิดประดิษฐ์ศิลปหัตถกรรมไว้ใช้เองอีกแล้ว การถ่ายทอดวิธีประดิษฐ์ศิลปหัตถกรรมขาดช่วงลง จึงหาช่างฝีมือที่เก่าในปัจจุบัน

ยากมาก ที่หลงเหลืออยู่ก็ขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องของศิลปะและความประณีตงดงาม เพียงแค่ผลิตไว้ขายเป็นสินค้าเท่านั้น

4. การขาดแคลนวัตถุดิบที่ใช้ประดิษฐ์ศิลปหัตถกรรม สาเหตุเนื่องมาจากการขยายพื้นที่ทำไร่ ทำนา ของชาวบ้าน ทำให้แหล่งวัตถุดิบซึ่งแต่เดิมอยู่ในธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ต้องโดนทำลาย และหมดไป การลงทุนปลูกป่าหรือหาวัตถุดิบทดแทนก็เป็นไปได้ยากและไม่คุ้มค่า เช่น ไม้ไผ่ ปัจจุบันก็หาได้ยาก เพราะไม่มีการปลูกขึ้นทดแทนของเก่า จำเป็นต้องหาจากแหล่งที่ห่างไกลออกไปทุกที่ๆ หรือต้องเที่ยวหาซื้อมาจากต่างถิ่นไกลๆ

5. ชาวบ้านไม่มีเวลาว่างพอที่จะมาเสียเวลาประดิษฐ์ประดอยสิ่งสวยงามๆ อย่างเช่นในอดีตอีกแล้ว เวลาส่วนใหญ่หมดไปกับการทำไร่นาที่มีพื้นที่ปลูกมากๆ เพราะผลผลิตของชาวไร่นามีราคาถูก ต้องปลูกต้องทำจำนวนมากๆ ถึงจะคุ้มค่า เวลาว่างลักษณะของสังคมเดิมแบบพึ่งตนเองผลิตเพื่อใช้เองหมดไปกับการหารายได้จากไร่นาก็นำมาซื้อข้าวของเครื่องใช้สำเร็จรูปแทนที่จะทำให้เองแบบเดิม

6. ค่านิยมของชาวชนบทเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากกระแสนิยมมวลชนต่างๆ ที่นำมาสู่ชุมชนการบริโภคและอุปโภค สิ่งของเครื่องใช้เป็นไปแบบสังคมเมือง ซึ่งจัดเป็นเรื่องทันสมัย นานิยมยกย่อง สิ่งของเครื่องใช้ในการผลิตแบบเดิมคือทำเอง ใช้เอง กลายเป็นสิ่งล้าสมัย เคยไม่ทันสมัยใหม่ที่เปลี่ยนแปลง ถือกันว่าไม่พัฒนา

สาเหตุของการดำรงอยู่ของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

1. การส่งเสริมให้มีผลิตศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในเชิงพาณิชย์ จากส่วนกลาง ตลอดระยะเวลา 30 ปี ที่ผ่านมาโครงการต่างๆ จากส่วนกลางที่เข้ามาส่งเสริมการผลิตหัตถกรรมเป็นอาชีพเสริม หรือเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต เช่น

- โครงการศิลปอาชีพ ของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ พ.ศ.2517
- โครงการส่งเสริมอุตสาหกรรมในครอบครัว กระทรวงอุตสาหกรรม
- โครงการพัฒนาชุมชนของกระทรวงมหาดไทย
- โครงการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ
- โครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ท.ท.ท.)
- องค์การ UNESCO 1990-1999 เป็นทศวรรษส่งเสริมวัฒนธรรม

ตลอดจนหน่วยงานเอกชนและพ่อค้า นักธุรกิจ สินค้าหัตถกรรมจากส่วนกลางและในเมืองที่มองเห็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นสินค้าที่มีอนาคต

2. ค่านิยมของคนในสังคมเมือง ที่จะเก็บสะสมศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเพื่อส่งเสริมสถานภาพทางสังคมของตนเอง เช่น ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในฐานะศิลปวัตถุที่หาได้ยาก ในฐานะสิ่งของประดับตกแต่งอาคารบ้านเรือน ใช้อวดโชว์กันในพิธีการที่สำคัญๆ ต่างๆ ทำให้ความต้องการบริโภคสินค้าศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านยังคงมีอยู่

3. เนื่องจากรายได้จากภาคการเกษตรของชาวบ้านไม่แน่นอน ผลผลิตอาจจะมีราคาต่ำในบางฤดูกาล บางปีราคาข้าวตกต่ำ นาน้อย เนื่องจากฝนไม่ตกทำให้ชาวบ้านต้องหารายได้จากอาชีพเสริม การผลิตศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นอาชีพจึงเป็นที่นิยมทำกันของชาวบ้านบางคนที่มีฝีมืออยู่บ้าง โดยอาศัยเวลาว่างจากทำไร่ทำนาแล้วมาทำ บางคนที่มีฝีมือมากสามารถสร้างรายได้ให้กับครอบครัวมากกว่ารายได้จากรั้วนา เสียอีก

4. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านนำชื่อเสียงมาสู่ชุมชน ทำให้ชาวบ้านเกิดความภาคภูมิใจของศิลปหัตถกรรมเหล่านั้น งานประจำปีของจังหวัดชาวบ้านจะได้รับเชิญให้ไปออกร้านแสดงผลงานศิลปหัตถกรรมของตัวเองให้คนในท้องถิ่นอื่นๆ ได้รับรู้ ทำให้ชาวบ้านมีกำลังใจในการผลิตผลงานเหล่านี้

5. แนวความคิดที่จะผลิตขึ้นใช้เองแบบสังคมวัฒนธรรมเดิม ยังคงติดค้างอยู่กับชาวบ้านจำนวนหนึ่ง และก็มีจำนวนไม่มากนัก และส่วนใหญ่ก็เป็นคนรุ่นผู้เฒ่าผู้แก่เสียทั้งหมด นับวันก็จะล้มหายตามจากไปทุกที บุคคลเหล่านี้ยังมองเห็นคุณค่าของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านอยู่ เมื่อใดที่ยังมีเรื่องแรงทำได้ก็ยังคงทำกันไป วัตถุประสงค์หายากก็แสวงหากันมาทำโดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก หรือคิดถึงความคุ้มค่า ขอเพียงได้ทำก็เกิดความสุข ภาคภูมิใจแล้ว บุคคลเหล่านี้ก็พอหาได้บ้างในหมู่บ้านหนึ่งๆ หากแต่ไม่มากนัก